

Літаратура

- Аверинцев С.С. Чудо // Философская энциклопедия: В 5 т. М., 1977. Т. 5.
 Вагнер Г.К. Еще раз о жанрах в древнерусском искусстве // Проблемы изучения культурного наследия. М., 1985.
 Византийские легенды / Под ред. С.В. Поляковой. Л., 1972.
 Лихачев Д.С. Избранные работы: В 3 т. Л., 1987. Т. 3.
 Лотман Ю.М. Структура художественного текста. М., 1970.
 Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – семиосфера – история. М., 1996 [а].
 Патерик Киевский Печерского монастыря / Под ред. Д.И. Абрамовича. СПб., 1907.
 Полякова С.В. Византийские легенды как литературное явление // Византийские легенды / Под ред. С.В. Поляковой. Л., 1972.

Поступила в редакцию 16.03.2001.

Смирнова Ольга Александровна – аспирант кафедры теории литературы. Научный руководитель – кандидат филологических наук, доцент Т.И. Шамякина.

Н.В. ДЗЯНІСАВА

ПРАБЛЕМЫ АЎТАПЕРАКЛАДУ І АЎТАРЫЗАЦЫІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ПЕРАКЛАДАЎ РАМАНА ІВАНА МЕЛЕЖА «МІНСКІ НАПРАМАК»)

В статье исследуется почти незатронутая переводоведением проблема авторского перевода и авторизации. Названная проблема раскрывается на материале русского воссоздания романа И. Мележа "Минское направление", что не рассматривалось в белорусском литературоведении. Этим обусловлена новизна статьи. Выводы, содержащиеся в статье, обоснованы, подкреплены конкретными примерами.

In the article the author investigates the problem of translation and authorised translation on untouched in scientific translation.

This problem is settled on materials of Russian re-creation of I. Melezh's novel "Direction on Minsk", that hasn't been discussed in Belarusian study of literature. This caused the novelty of the article. Conclusions in the article are substantiated, supported by concrete examples.

Цэлы спектр праблем, звязаных з найбольш вострымі пытаннямі мастацкага перакладу, на сённяшні дзень з'яўляецца маладаследаваным. Пытанне аўтарскага перакладу (аўтаперакладу) як віду літаратурна-мастацкай творчасці і галіны мастацкага перакладу аналізуецца ў гэтым артыкуле. Пры стварэнні аўтаперакладаў перад пісьменнікамі ўзнікаюць праблемы, падобныя да тых, што стаяць і перад прафесійнымі перакладчыкамі, але яны маюць і сваю спецыфіку. Добрае веданне пісьменнікам мовы, на якую ён перакладае свой твор, з'яўляецца галоўнай умовай аўтаперакладу. Калі перакладаецца твор не аўтарам, то ён пераасэнсоўваецца ў адпаведнасці з заканамамі ўспрымаючай мовы і творчай манерай перакладчыка, які пры гэтым акцэнтуюе ўвагу на нейкіх элементах, нешта згладжвае, але не мяняе макраструктуру твора: кампазіцыю, ідэю, змест. Калі ж перакладае аўтар, то звычайна ён імкнецца да мастацкага ўдасканалення на ўзроўні не толькі мікраструктуры, але і макраструктуры твора. Іншамоўнае, іншакультурнае асяроддзе вымагае падчас такіх змен у творы, пры якіх адбываецца яго «перасачыненне». Аўтар, у адпаведнасць з перакладчыка, мае права ўносіць пэўныя карэктывы з мэтай удасканалення перакладу, бо толькі ён у поўнай ступені разумее характар свайго твора, суадносіны ў ім важнага і другараднага і вызначае варыябельнасць або інварыянтнасць яго пэўных элементаў. Аўтарскі пераклад з'яўляецца заканамернай з'явай там, дзе існуе білінгвізм: «...такая ступень актыўнага валодання індывідам, акрамя асноўнай, другой мовай, якая забяспечыць яму паўнацэннае ўспрыняццё мастацкага твора, напісанага на гэтай (другой) мове. Паўнацэнна ўспрымаць – гэта значыць не толькі разумець сэнс твора, але і атрымліваць ад прачытанага эстэтычнае задавальненне» (Рагойша 1980, 38).

Спрыяльныя ўмовы для свайго развіцця білінгвізм атрымаў ва ўмовах былога СССР, дзе руская мова была сродкам міжнацыянальных зносін: ёю

шырока карысталіся ў дзяржаўных установах, на прадпрыемствах, у быццё, вывучалі ў школах. Праз рускую мову ішло знаёмства са здабыткамі сусветнай культуры і літаратуры на Беларусі, і яна служыла пасрэдніцай пры ўзаемаабмене іншых народаў лепшымі ўзорамі нацыянальных літаратур. І ў цяперашні час у нашым бікультурным грамадстве пры жорсткай кан'юнктуры кніжнага рынку літаратура на рускай мове мае большую перавагу: тыражы беларускамоўных выданняў далёка адстаюць ад рускамоўных, што ў пэўнай ступені ўплывае на распаўсюджванне аўтарскага перакладу.

Побач з аўтарскім стаіць аўтарызаваны пераклад твора на іншую мову, прагледжаны і ўхвалены аўтарам. Аўтарызацыя дапамагае лепш перадаць змест, нацыянальныя і індывідуальныя асаблівасці стылю арыгінала, дае магчымасць аўтару, калі ён валодае мовай, на якую ўзнаўляецца яго твор, павысіць мастацкі ўзровень перакладу, прычым значна зніжаецца верагоднасць скажэння арыгінала і павышаецца дасканаласць перакладу.

На аснове названых тэарэтычных палажэнняў аналізуецца арыгінальны перакладны тэкст рамана Івана Мележа «Мінскі напрамак». У творчасці Івана Мележа «Мінскі напрамак» займае асаблівае месца. Напісаны першачаткова як сацыяльны заказ прэзіі, які яшчэ не меў вопыту стварэння эпічных твораў, гэты раман прыносіў пісьменніку шмат турбот на працягу дваццаці пяці гадоў. Пісаўся твор з 1947 па 1952 г., але пазней Іван Мележ, не задаволены існуючым варыянтам і ўжо будучы аўтарам эпічнага палатна «Палеская хроніка», неаднаразова перапрацоўваў раман. Пры жыцці пісьменніка «Мінскі напрамак» выдаваўся ў 1950, 1952, 1958, 1970, 1973 і 1974 гг. Акрамя таго, выходзілі з друку яшчэ і аўтарызаваныя пераклады гэтага твора: у 1954 г. (перакладчык Л.С. Шапіра), у 1961, 1963 гг. (перакладчык Л.М. Ракоўскі).

Галоўнай прычынай шматразовай перапрацоўкі рамана з'яўлялася жаданне Івана Мележа давесці свой твор да належнага мастацкага ўзроўню. Аўтар пісаў твор на пачатку літаратурнай дзейнасці, калі не меў яшчэ вопыту ў галіне эпічнага жанру, і вялікая патрабавальнасць да сябе і адчуванне адказнасці перад чытачамі вымушалі Івана Мележа неаднаразова вяртацца да свайго рамана. Праца вялася на ўзроўні макра- і мікраструктуры тэксту: узбагачаліся партрэтныя характарыстыкі і паглыблялася псіхалогія герояў твора; з мэтай удасканалення мовы і стылю рамана перапрацоўваліся і замяняліся як асобныя словы, спалучэнні слоў, сказы, так і цэлыя абзацы тэксту; мяняліся некаторыя імёны і прозвішчы герояў; выкрэслівалася тое, што пісьменнік лічыў лішнім, і дадаваліся новыя звесткі. Аўтарызаваныя пераклады давалі магчымасць пазнаёміць з творам усесаюзнага чытача і дазвалялі пісьменніку ўдасканаліць свой твор. Наконт гэтага Іван Мележ зазначаў: «Вельмі шмат часу, сіл і нерваў прыйшлося мне патраціць на аўтарызацыю першых перакладаў, а потым і на іх перавыданні. Для мяне працэс аўтарызацыі перакладу – адзін з важных і цяжкіх этапаў перад сустрэчай з чытачом. І першы, і другі пераклады рамана патрабавалі вялікай работы, на іх патрачана некалькі месяцаў штодзённай, напружанай працы» (Мележ 1980–1984, VIII, 516). Эстэтычна адукаваны чытач спасцігае мастацкі твор комплексна: ён адначасова разумее сам твор, яго змест і асобу пісьменніка, яго адносіны да жыцця і глыбока схаваныя, падчас нават не да канца ўсвядомленыя самім аўтарам прычыны, якія вызначылі ідэйны накірунак твора. Аўтарызаваны варыянт павінен пазбавіць перакладчыка, а праз яго і чытача ад рознага віду скажэнняў арыгінальнага матэрыялу і забяспечыць найбольш дасканалае мастацкае ўзнаўленне.

Першую, даволі значную дапрацоўку «Мінскага напрамку» Іван Мележ зрабіў якраз пры падрыхтоўцы рускага перакладу Л.С. Шапіра ў 1954 г. Гэта выданне рамана выйшла са шматлікімі моўнымі і стылёвымі праўкамі. У каментарыях да чацвёртага тома збору твораў Івана Мележа А.Д. Атаева

адзначыла: «Перакладчык паставіўся да тэксту рамана безадказна, дапусціў адвольныя скарачэнні...» (Мележ 1980–1984, IV, 535). Пры супастаўленні тэкстаў названага перакладу і адпаведнага яму арыгінальнага выдання «Мінскага напрамку» 1952 г. відаць, што пэўныя скарачэнні сапраўды мелі месца. Аднак некаторыя з іх можна назваць не творчым рашэннем перакладчыка, а праяўленнем волі пісьменніка. У прыватнасці, у першапачатковым варыянце арыгінала аўтар падаў разгорнутае апісанне прыгожага сонечнага дня, каб пасля на фоне яго паказаць кантрастную, жахлівую карціну спаленай вёскі і забітых людзей (гл. Мележ 1952). У перакладзе ж засталася толькі сціслае апісанне знішчанай вёскі і яе жыхароў (гл. Мележ 1954). Адрозна можна падумаць, што гэта і ёсць тое «адвольнае скарачэнне» перакладчыка. Але ж і ў арыгіналах пазнейшага часу можна ўбачыць той жа кароткі малюнак жудаснай расправы фашыстаў. Значыць, скарачэнне зрабіў сам аўтар. Відаць, пейзажная замалёўка сваёй вясковай святочнасцю кантраставала з далейшым апісаннем трагічных падзей. У перакладзе Л.С. Шапіры ў першым раздзеле трэцяй часткі рамана з'явіўся вялікі лірычны ўступ, якога не існуе ў арыгінальным выданні 1952 г. Такі літаратурны прыём – творчае рашэнне аўтара, бо ў «Мінскім напрамку» 1958 г. ужо ёсць гэты ўступ, які ў пазнейшых выданнях ператварыўся ў тры самастойныя лірыка-публіцыстычныя звароты.

Такім чынам, аўтарызацыя сведчыла аб няспыннай працы Івана Мележа над сваім раманам, таму што «мяжы ўдасканальванню няма і ніколі не будзе. З гадамі, з узростам пісьменніка расце патрабавальнасць да кожнага свайго слова. Тое, што ўчора здавалася бездакорным, сёння аказваецца зусім непрымальным для самога ж сябе. Значыць, мяняецца яно і для чытача, які таксама разумнее. Пісьменнік не мае права не ўлічваць гэтага...» (Матукоўскі 1982, 287).

Наступным пераклад рамана ажыццявіў у 1961 г. Л.М. Ракоўскі (гл. Мележ 1961) з арыгінала 1958 г. выдання (гл. Мележ 1958). Гэты перакладчык аказаўся больш уважлівым і не дапусціў многіх памылак, якія зрабіў Л.С. Шапіра. Увогуле, для перакладчыцкай манеры Л.М. Ракоўскага характэрна імкненне як мага дакладней пераўвасобіць арыгінал. У некаторых выпадках ён перакладае проста слова ў слова. Але такі пераклад нельга назваць літаральным. Перадаючы дакладна сэнс слоў, Ракоўскі адлюстроўвае і ўсю канкрэтнасць, што стаіць за гэтымі словамі, – думку, вобраз, эмоцыю. Такім чынам, твор не губляе сваіх мастацкіх якасцей. Часам перакладчык дазваляе сабе невялікую вольнасць, але ўсё ж у пэўных межах.

Кожны рускамоўны варыянт «Мінскага напрамку» рабіўся з новай рэдакцыі арыгінала, і ўсё ж аўтар не застаўся задаволены перапрацоўкамі і вырашыў сам заняцца перакладам уласнага твора. Рыхтуючы раман да перавыдання на беларускай мове ў зборы твораў 1974 г., Іван Мележ істотна дапоўніў яго і перапрацаваў. У гэты час ён зрабіў і аўтапераклад, які поўнасьцю адпавядае гэтай апошняй рэдакцыі (гл. Мележ 1973).

У першую чаргу паўстае пытанне: чаму аўтар сам узяўся за пераклад уласнага твора? Па-першае, як ужо адзначалася вышэй, «Мінскі напрамак» быў у чарговы раз перапрацаваны, палепшаны з мастацкага пункту гледжання. Іван Мележ з уласцівым яму пачуццём адказнасці за свой твор перад чытачамі не мог дапусціць, каб і на рускай мове раман быў недасканалым. Па-другое, вядомы розныя меркаванні пісьменніка наконт мастацкага перакладу ў цэлым і аўтарызаванага ў прыватнасці. Вось адно з выказванняў: «Аўтарызацыя ў тым выглядзе, у якім яна цяпер існуе, не гарантуе ад дрэнных перакладаў, але, па сутнасці, стварае безадказнасць: хто ж адказвае за якасць перакладаў? Пры цяперашняй форме аўтарызацыі за якасць перакладу як быццам больш адказны аўтар: ён жа адобрыў, аўтарызаваў... Аўтар няхай глядзіць і правіць, але адказнасць за пераклад няхай нясе аў-

тар перакладу» (гл. Мележ 1980–1984, VIII, 234). Падобныя выказванні наводзяць на думку, што Іван Мележ быў незадаволены аўтарызаванымі перакладамі «Мінскага напрамку», і гэта таксама абумовіла яго зварот да аўтаперакладу. У чым жа яго адметнасць?

Звернем увагу на значную набліжанасць аўтаперакладу да арыгінала. Напрыклад:

Увесь гэты дзень Чарняхойскага вярэдзіла неспакойнае, непатрэбнае чаканне. Ён не любіў корпацца ў сваіх пачуццях, чалавек дзейсны, заклапочаны мноствам неабходных, неадкладных спраў, ён звык займацца тым, што неабходна было рашаць, але пачуцці, зусім непатрэбныя цяпер, упарта лезлі ў душу яму, узрушалі, кволілі (Мележ 1980–1984, IV, 36).

Весь этот день Черняховского томило тягостное ожидание. Он не любил копаться в своих чувствах; человек деятельный, озабоченный множеством важных, неотложных дел, он привык заниматься тем, что необходимо было решать, а чувства, совершенно ненужные сейчас, упорно лезли к нему в душу, волновали, расслабляли (Мележ 1973, 362).

Пісьменнік, крыху ўдакладняючы, нязначна папраўляючы свой твор у перакладзе, застаецца верным сабе: сваёй мастацкай задуме, свайму стылю, канкрэтнаму эпізоду, псіхалагічнаму малюнку. Мележу добра ўдаецца перадаць сродкамі рускай мовы ўласціваю яму мяккасць, дакладнасць і пачуццёвасць апавядання. Напрыклад, партрэтны малюнак Ніны Лагуновіч захоўвае ў рускамоўным варыянце ўласціваю яму пластычнасць, перадае някідкую прыгажосць дзяўчыны і аўтарскую замілаванасць гэтым вобразам:

З лютэрка глядзелі на яе шэрыя, стомленыя вочы. У чатырохкутніку былі яшчэ відаць роўны, крыху кірпаты нос, заклапочаны лоб і русыя, спераду крыху выгаралыя на сонцы, валасы. Ніна была прыгожая няяркім, сціплым характам. Асабліва прываблівыя былі яе вочы: шэрыя, часам блакітныя, як бы засмужаныя, яны пазіралі з нейкай светлай удумліваасцю і сардэчнасцю. Прыгожа акрэсліваліся мяккія, нібы прыпухлыя вусны (Мележ 1980–1984, III, 262).

Из зеркала смотрели на нее серые усталые глаза. В четырехугольнике были видны ровный, немного курносый нос, озабоченный лоб и русые волосы. Нина была красива неяркой, скромной красотой. Особенно привлекательны были ее глаза: серые, голубоватые, словно подернутые дымкой, они смотрели с какой-то светлой задумчивостью и сердечностью. Красиво очерчивались мягкие, будто припухшие губы (Мележ 1973, 223).

На падставе аналізу аўтаперакладу рамана «Мінскі напрамак» і супастаўлення яго з арыгінала можна зрабіць вывад, што аўтарскі пераклад з'яўляецца рускамоўным варыянтам арыгінальнага твора. Апрача ўсяго, праца Івана Мележа над раманам на працягу 25 гадоў, у тым ліку і ўда-сканаленне твора ў час працы над аўтарызаванымі і аўтарскім перакладамі, можа служыць цікавым прыкладам для вывучэння псіхалогіі літаратурнай творчасці. Сярод літаратуразнаўцаў, крытыкаў і саміх пісьменнікаў бытуюць розныя погляды адносна мэтазгоднасці перапрацоўкі і дапрацоўкі аўтарам свайго твора пасля таго, як з часу яго выхаду ў свет праходзіць не адзін год, а нават дзесяцігоддзі. Ёсць пісьменнікі, якія не перапрацоўваюць свае творы. Магчыма, таму, што перш чым пачаць пісаць, доўга і дасканала абдумваюць, выношваюць свае ідэі, магчыма, таму, што проста не жадаюць уносіць нейкія змены, паколькі лічаць іх нязначнымі. Кожны твор адлюстроўвае пэўны перыяд у творчай эвалюцыі пісьменніка і з'яўляецца як бы яе сведчаннем. Іван Мележ прытрымліваўся іншай думкі: «Я ж перакананы, што перад кожным перавыданнем твор, калі ён у чым-небудзь не задавальнае, пісьменнік абавязаны правіць... Я бачу ў гэтым асабістую аўтарскую адказнасць за літаратурны лёс свайго рамана» (Мележ 1980–1984, VIII, 515). Гісторыя напісання «Мінскага напрамку» – яркае таму сведчанне.

Пісьменнік не толькі папраўляў раман, але і перапрацоўваў яго. Паміж двума паняццямі – папраўкі і перапрацоўкі – ёсць істотная розніца «Першыя з’яўляюцца пераважна справай крытыкі, густу; другія – новага ўжывання, блізкага да першаснага натхнення» (Арнаудов 1970, 521). Папраўкі не ўплываюць на задуму твора, на яго агульны эмест і звычайна ўяўляюць нейкія скарачэнні ці замену асобных слоў або словазлучэнняў, якія не закранаюць у цэлым думкі, ідэі ці вобраза. Такія змены маюць месца і ў варыянтах арыгінальнага тэксту, і ў аўтарызаваных перакладах, і ў аўтаперакладзе «Мінскага напрамку». Перапрацоўкі цягнуць за сабой парушэнне пачатковай цэласнасці твора, патрабуюць больш глыбокага пранікнення ў яго эмест і мастацкую структуру, у выніку чаго твор можа істотна змяніцца. Іван Мележ змяняў структуру рамана, уводзіў новыя эпізоды і герояў, дыялогі і пейзажныя замалёўкі, выкрэсліваў тое, што лічыў непатрэбным. Змены, якія назіраюцца ў першым аўтарызаваным перакладзе, маюць месца ў пазнейшым арыгінальным выданні. Аўтарскае ўзнаўленне таксама з’яўляецца этапам у доўгім працэсе перапрацоўкі рамана. Гэта з’ява была абумоўлена творчай эвалюцыяй Івана Мележа і стала для яго сапраўднай школай пісьменніцкага, ды і перакладчыцкага майстэрства.

Такім чынам, аўтапераклад рамана «Мінскі напрамак» разам з аўтарызаванымі перакладамі Л.С. Шапіры і Л.М. Ракоўскага з’явіўся не толькі сродкам азнаямлення рускамоўных чытачоў з гэтым творам, сродкам яго папулярызацыі, але, галоўнае, выступіў як спосаб яго мастацкага ўдасканалення.

Літаратура

- Арнаудов М. Психология литературного творчества. М., 1970.
 Матукоўскі М. Апошнія інтэрв’ю: Успаміны пра Івана Мележа. Мн., 1982.
 Мележ І. // 36. тв.: У 10 т. Мн., 1980–1984. Т. 3, 4, 8.
 Мележ І. Мінскі напрамак. Мн., 1952.
 Мележ І. Мінскі напрамак: Раман у 2 т. Мн., 1958. Т. 1, 2.
 Мележ И. Минское направление. М., 1954.
 Мележ И. Минское направление. М., 1973.
 Мележ И. Минское направление. М.; Л., 1961.
 Рагойша В. П. Проблемы перевода с близкородственных языков. Мн., 1980.

Паступіла ў рэдакцыю 05.09.2000.

Дзянісава Наталля Васільеўна – выкладчык кафедры беларускай мовы і літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры.

І.Б. ЛАПЦЁНАК

ПРАБЛЕМА ўзнаўлення МЕТРЫЧНАГА ВЕРШАВАННЯ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ПЕРАКЛАДАЎ ЯЗЭПА СЕМЯЖОНА І УЛАДЗІМІРА ШАТОНА ПАЭМЫ «ПЕСНЯ ПРА ЗУБРА» МІКОЛЫ ГУСОЎСКАГА)

Проблема воспроизведения латинской метрики в белорусском тексте выделяется не только на уровне перевоссоздания схемы чередования, но и на уровне ее просодикоритмического соответствия системе оригинала. При исследовании художественных переводов автор использует литературоведческий и лингвистический виды анализа, статистические подсчеты.

The problem of Latin metrics reproduction in Belarusian text is emphasized not only on the level of recreation of the alternation schemes, but also on the level of its prosodical and rhythmic accordance to the schemes of the original. In the research of the artistic translations the author uses literary and linguistic kinds of analysis, statistical calculations.

Паэма Гусоўскага «Песня пра зубра» ўпершыню была адкрыта на Беларусі для шырокай грамадскасці ў 1968 г. перакладам Семяжона і Парэцкага на рускую мову (гл. Нёман 1968). У 1969 г. з’явіўся пераклад на беларускую мову Семяжона (гл. Полымя 1969), у 1994 г. – Шатона (гл. Гусоўскі 1994), у